

Понятието «първенство» в светлината на православната еклисиология

Статия на доцента от Православния хуманитарен университет «Свети Тихон», кандидата на историческите науки свещеник Павел Ермилов

Темата «първенство» в Църквата отдавна привлича повишено внимание, излизайки далеч извън рамките на академичните дискусии. У мнозина, запознати с историята на богословието, могат да се появят разбираеми недоумения. Как е станало така, че понятие, което в течение на много столетия е било обект на остра междуконфесионална полемика, се е превърнало изведнъж в препъни-камък за самите православни християни? Къде да търсим корените на днешните противоречия: във въпросите на църковния ред и дисциплина, или пък в сферата на вероучението? Та нали все по-често в устата на йерарсите и богословите, говорещи за проблема «първенство», звучи необичайната и стряскаща дума «ерес».

Въпреки очевидните разминавания в официалните позиции на различните Поместни Църкви, Константинополската Патриаршия извърши едностранно редица неканонични актове, в основата на които беше положена една специално конструирана теория за особената роля и права на първенстващия престол. Всички виждат, че движеща сила на всички тези груби действия е борбата за власт в Църквата. И че те са осъществени в името на «първенството», разбирано във властови смисъл. При разработването на оправдаващата тези действия теория «първенството» от не съвсем прозрачна по съдържание почетна категория се превърна в право на диктат, еднолично управление и неразделно доминиране.

Трудно е да допуснем, че това разбиране за «първенството» може да съответства на традиционното църковно учение. Светейшият Патриарх Кирил вече неведнъж е обръщал внимание на това несъответствие. През януари 2019 г. по време на [срещата си с делегациите на Поместните Православни Църкви](#) Негово Светейшество [говореше](#) за необходимостта от отговор на въпроса: «Какво означава първенството в Православната Църква?» През миналата година на [конференцията, посветена на проблема първенство и съборност](#), Предстоятелят на Руската Църква отново [подчерта](#) «необходимостта от съпоставяне на онова разбиране за първенството и съборността, което изказва днес Константинопол, с изконното им разбиране, закрепено в Преданието на Църквата». Следвайки поставените задачи, ние в нашия университет засилихме работата по научното изучаване на темата «първенство», и аз ще се постарая да разкажа накратко за основните й резултати.

При изследването на въпроса за «първенството» ние изхождахме от четири съображения. Първо, текстовете на Светото Писание не съдържат нито учение за «първенството», нито дори указания за някаква необходимост от него в Църквата. Ако не беше така, то въпросите защо е нужно «първенството» и учението за него, кому принадлежи и какво представлява то не биха били предмет на спорове и разногласия, а биха се решавали в светлината на волята Божия, разкрита на Църквата в Откровението.

Второто съображение засяга липсата на понятието «първенство» в цялостния корпус на каноничните текстове: самата тази дума не се среща нито веднъж в съборните канони и правилата на светите отци. Като се има предвид, че правните норми са били формулирани, за да се отстранят възможните спорни ситуации, липсата на канони, регулиращи един толкова важен въпрос като функционирането на институцията «първенство», не може да бъде случайна.

Третото изходно положение фиксира последователната критика на самата идея за «първенство» и всички стремежи към него в Евангелието и светоотеческата книжнина.

И най-сетне последното съображение отчита пълната липса на спорове относно «първенството» в историята на Църквата през първото хилядолетие. Във всички известни конфликти разногласията между епископите са възниквали съвсем не по повод на «първенството», а във връзка с границите на църковната власт и юрисдикция. Но най-главното е, че конфликтите от този

род са били предизвикани от промени не в църковната, а в политическата ситуация в региона вследствие на решенията на върховната императорска власт или на действието на други външни фактори. Политическите реформи са породили и най-мощното съперничество между предстоятелите на Рим и Константинопол, но и то се е разигравало не за «първенство» – понеже почетното «първенство» на град Рим и неговия предстоятел дълго време не е оспорвал никой, – борбата се е водела с папските претенции за изключителна власт, отреждащи на църквата на новата столица на Византийската империя едно подчинено положение.

Изброените от нас изходни тезиси могат да се обяснят с няколко причини. Първо: поставянето на въпроса за «първенството» може би се е смятало за нещо съмнително от гледна точка на християнския морал. Второ: проблемът «първенство» най-вероятно е бил натрапен на Църквата откън. И, най-сетне, трето: от също толкова външни фактори е трябвало да се определят критериите за притежаване на «първенство», а също и съдържанието и функциите на този статус.

Тези предположения се потвърждават от факта на съществуване на развити институции, свързани с «първенството», извън рамките на Църквата. Дълго време не се обръщаше внимание на това, че институциите, свързани с «първенството» от най-стари времена, предхождали хронологически християнството, пронизват цялото антично общество. Особено разпространение системата от «първенства» получава през първите векове на християнската ера – епохата на формиране на църковната структура.

Анализът на употребата на понятието «първенство» по време на античността показва, че тази дума представлява устойчив термин на старогръцката състезателна култура. Тя се използва най-вече, за да се обозначи победата във всички видове състезания. Затова първенството винаги трябва да се печели с борба, и, извоювано веднъж, да се пази постоянно от посегателствата на конкурентите. Това показва, че природата на стремежите към «първенство» е вкоренена в човешкото честолюбие, и че «първенството» се присъжда от хорския съд или от одобрението на висшестоящата власт. Не е трудно да се разбере защо християнските автори се бранят срещу проникването на тази състезателна и мотивирана от стремеж към слава реторика в живота на църковните общини.

Ярък пример за борба за «първенство» е конкуренцията на гръцките градове-държави. Регионалното деление на изконно гръцките земи се гради около съюзите на градовете, сред които изпъкват «първите градове», служещи като места за провеждане на областни конгреси. Съпоставимите по своето влияние градове се конкурират за «първенство», което впоследствие, по римско време, принуждава сената и лично императорите да се месят в тази борба и да определят на кой град трябва да се падне този престижен статус. Постепенно прилагането на принципа на регионалното «първенство» бива уредено върху цялата територия на Римската империя, като при това първенстващото положение е осигурено на градовете-столици на провинциите, наричани на Изток «митрополии», а на Запад – «глави на провинции».

На ниво град думите «първенство» и «първенстващ» придобиват вече съвсем терминологично значение, понеже с тяхна помощ се описва една особена прослойка на местната аристокрация. Още старогръцките автори наричат най-заслужените и прочути граждани, а също и обществените благодетели «първи» или «първенци». С такива «първенци» в градовете ние се срещаме повсеместно, в това число и в християнските извори.

Личното първенство не се е ограничава само с местното ниво. «Първенци» съществуват и на ниво съюзи-провинции. Ключов обединяващ фактор на междуградските съюзи са в началото местните религиозни култове, а след това и всеобщият императорски култ. Най-богатите и видни граждани на съюзените градове се натоварват със службата на провинциални жреци. Такива жреци биват наричани «архиереи» и се изявяват в ролята на религиозни и административни лидери на междуградските обединения. Сред тях също обикновено изпъква някой първенец. По този начин пълнотата на «първенството» в езическата гръкоримска култура означава натоварване с архиерейство и главенство в съюзите. Първенстващите архиереи заседават в градовете-митрополии и повсеместно биват наричани «първи в епархията» или «първи в етноса».

Последното съчетание – «първи в етноса» – неволно ни подсеща за известния християнски текст от онова време, а именно за апостолско правило 34, в което на епископите от «всеки етнос» се нарежда да познават «първия» от тях. Думата «първи» се използва тук в своето терминологично значение като обозначение на регионалния първенец, каквито са били християнските епископи на «първите градове».

Ако опитите църковната структура да се опише в съответствие с общоимперския административен модел получават по-нататъшно развитие в каноничното право, то въведеният в църковния език термин «първи епископ», напротив, не се задържа в християнския Изток. Още през 341 г. съборът в Антиохия приема правило 9, изградено като разгърнато тълкуване на апостолски канон 34. Точно възпроизвеждайки структурата на апостолското правило, отците на Антиохийския събор заменят цялата присъстваща в него непривична терминология и, което е особено важно, се отказват от образа на «първия епископ». Очевидните за онова време паралели с «първенството» на езическите архиереи на императорския култ са сметнати за неудачни: «първият епископ» е заменен в текста с «епископ, предстоятелствуващ в митрополията». С това в християнския Изток въпросът за приложимостта на категорията «първи» към описанието на отношенията между християнските архиереи е закрит вече към средата на IV в. Оттогава понятието «първенство» повече никога не се появява в общопризнатите канонически текстове от първото хилядолетие. На Изток понятието «първи» си остава резервирано най-вече за политическа употреба.

В християнския Запад, напротив, не само се задържа понятието «първи епископ» (примас), но получава развитие и едно цялостно учение за «примата» в Църквата. В западната част на империята дълго време битува изопаченият текст на правило 6 на Първия Вселенски събор с добавяне на думите: «Римската Църква винаги е имала първенство». Заявлението, че не град Рим, не лично римският епископ, а именно църквата на Рим притежава «първенство», звучи непривично дори през онези времена и означава прехвърляне на темата «първенство» от

общоприетия извънхристиянски контекст на градските и личните преимущества в сферата на трансцендентното.

Именно на Запад започват да се развиват модели на «първенства» на много нива, увенчани с абсолютното «първенство» на Римския престол. Именно там се лансират идеите за подреждане по ранг и неравенство на църковните общини, а също и представите за особени властови пълномощия на «първата катедрa» в мащабите на цялата Църква. Конструирането на съответната теория се извършва в течение на хилядолетие и половина, по време на които понятието «първенство» все повече се насища със свършено несвойствено за него властово съдържание.

През XVI в. големият идеолог на папския примат кардинал Белармино отбелязва, че «дори [нашите] противници са съгласни с това, че с тези две думи «главенство» и «първенство» се обозначава върховната власт в Църквата». Тази интерпретация на категорията «първенство» е едно откровено насилие над първоначалния ѝ смисъл, защото тази дума почти никога не се е употребявала с властово значение, а е описвала не-йерархични, тоест лишени от субординация отношения между равни лица или обекти. Завършек на този печален път става приетата от Първия Ватикански събор догматична конституция «Pastor aeternus» («Вечният пастир»), изричаща анатема срещу всички, които не споделят католическото разбиране за властовия примат на римските понтифекси.

Многовековната полемика с папските претенции е оставила забележим отпечатък и върху православното богословие. Православните е трябвало постоянно да реагират на опитите за спекулация с темата «първенство», да дават собствена интерпретация на този термин и да създават обратни концепции. Именно по този начин в църковния речник са влезли познатите формули, с които православното богословие борава и до ден днешен: «първенство по чест» и «пръв сред равни».

За разбирането на днешното състояние на проблема голямо значение придобива по-нататъшната съдба именно на политическото, а не на производното от него църковно «първенство». Политическото първенство може да се проследи в течение на цялата средновековна епоха. В ново време се наблюдава постепенно угасване на фиксираните хоризонтални структури. А в най-ново време възходящите към античната политическа традиция отношения на «първенството» вече не се срещат почти никъде. След тяхното изчезване в повечето съвременни езици е загубило терминологичната си натовареност и самото понятие «първенство». Неговите особени значения са се задържали в най-добрия случай в сферата на спорта или във вид на остарели съчетания от типа на «първата дама», «първия ученик в класа» или «първия секретар». В рамките на богословската употреба ние също сме престанали да разбираме какво изначално е изразявала думата «първенство» и за какво се е използвала тя. Губейки своя изконен смисъл, понятието «първенство» отдавна се е превърнало в празна форма, която хората днес произволно изпълват с различно съдържание.

Срещат се опити да се изясни значението на понятието «първенство» и да се стигне до някаква конвенция относно начина и границите на неговото прилагане. Но злоупотребите и манипулациите с това понятие откриват перспектива за едно по-решително ответно действие, а именно – дискурсът по темата «първенство» да се признае само за един локален и исторически обусловен модел на описание на църковните отношения. При един такъв подход може да бъде поставен въпросът или за пълен отказ от това понятие, или за ограничаването му само със символично съдържание.

Православната еклисиология разполага с достатъчно терминологични средства, за да опише отношенията на йерархията и равенството в Църквата, например, с понятия като «предстоятелство» и «старейшинство». Както в древността, така и сега можем спокойно да минем без употребата на външни и натоварени с нецърковни смисли категории. Изваждането на термина «първенство» извън рамките на еклисиологичния дискурс не само ще означава завръщане към неговите изконни, традиционни основания, но ще може да послужи и за преодоляването на част от натрупалите се проблеми в отношенията между Поместните Православни Църкви, предизвикани от различно разбиране на тази оспорвана категория.

Източник: <https://mospat.ru/bg/articles/89850/>